

О ДОНОШЕЊУ ПРВОГ ЦРНОГОРСКОГ УСТАВА 1905. ГОДИНЕ

О историји Црне Горе у XIX вијеку постоји обимна литература. У тој литератури најмање је обрађен период у коме је 1905. донесен први Устав Црне Горе (Никољдански устав). Уколико је овај Устав и био третиран, то је било само узгредно и о њему су изнијети уопштени ставови, најчешће политичког карактера.

Историчари и политичари везивали су доношење Устава, често и искључиво, за личност књаза Николе, који га је наводно самоиницијативно поклонио Црногорцима, а они га одушевљено прихватили. Ми смо у овом раду, донекле, изабрали другачији прилаз расвјетљавању проблематике Устава Књажевине Црне Горе, односно фактора који су изискивали и проузроковали његово доношење, осврћући се при томе, прије свега, на друштвено-економски и политички развитак Црне Горе, и неке догађаје на спољњем плану који су се одиграли изван књажевог домаћаја и воље, а који су, нема сумње, имали утицаја на његову спољну и унутрашњу политику. Оваквим прилазом дошли смо до закључка да се проблем Устава Књажевине Црне Горе не налази само у личности књаза Николе већ, и прије свега, у неким другим околностима о којима ће бити ријечи у овом раду. Свакако, врло је тешко бавити се овим питањем а да се макар и узгредно, и не желећи, не дотагне питање књажеве личности, пошто је он као самодржац и аутократа давао тон цјелокупном друштвено-политичком животу у Црној Гори до Устава 1905. године, а углавном и последице његовог доношења.

Положај Црне Горе као државе није био утврђен формалним међународним уговором све до 1878. године. Додуше, питање признања њене независности и раније се постављало. Још на Париском конгресу 1856. године изјава Али-паше да Porta сматра Црну Гору саставним дијелом Турског Царства дала је књазу Данилу повода да предузме кораке за коначно рјешење њеног међународног положаја. Он је довео до врхунца борбу црногор-

ског народа за потпуно ослобођење од Турске. Није му била доволна стварна независност Црне Горе, већ је свим силама настојао да она буде и формално призната као независна држава. Стога је силама потписницама Париског уговора упутио један меморандум у којем су изнесени захтјеви о проширењу Црне Горе и признању њене независности. Убрзо затим, под притиском великих сила, формирана је комисија за разграничење Црне Горе са Турском. Коначно, 1959. године (послије црногорске побједе на Грахову 1858) завршено је званично разграничење, којим је фактички призната независност Црне Горе, иако то формално није било потврђено.

Ослободилачки рат са Турском 1876—1878. године завршио се, упркос жртава и неостварења народних нада, доста повољно за међународни положај Црне Горе. Наиме, Санстефанским миром (3. марта 1878. године) Црној Гори је била призната међународна независност и требало је да добије знатније територијално проширење. Велике силе, а првенствено Аустро-Угарска, спротивиле су се одредбама овог мира, па су повукле акцију за његову ревизију. Неколико мјесеци касније (13. 6. до 13. 7. 1878. године), на Берлинском конгресу, Црној Гори је призната независност и тиме је санкционисано фактичко стање које је постојало знатно раније. Том приликом црногорска територија је знатно проширена, управо више је него удвостручена (од 4400 km², колико је износила прије рата, на 9475 km², послје рата). Црна Гора је ослободила градове: Никшић, Колашин, Служ, Подгорицу, Жабљак, Плав, Бар, Улцињ, и Гусиње. Услјед отпора Турске и њеног експонента Албанске лиге, Плав и Гусиње су остали и даље у саставу Турске, а Црној Гори је крајем 1880. године враћен Улцињ са приморским појасем до Бојане. Међутим, на интервенцију Аустро-Угарске, чланом 29. Берлинског уговора, њој се ограничава суверенитет на приморском појасу.

Територијална проширења која је Црна Гора добила након ослободилачког рата и поред привредног успона који је услиједио, пружила су основ за њен интензивнији привредни развој. Но, чињеница је да је црногорска привреда и послје 1878. године у основи остала неразвијена и да је као таква у крајњој линији детерминисала цјелокупни друштвени развитак.

Каменито црногорско земљиште са својим природним пашњацима било је веома подесно за гајење стоке. Зато је главно занимање црногорског привредника и било сточарство. Стока је била основни и задуго најважнији вишак производа коју су Црногорци имали.

Колико су природни услови у Црној Гори били повољни за развитак сточарства толико су били неповољни за развитак земљорадње. Она је у црногорским условима имала природни карактер и представљала је другоразредну дјелатност. Обрадиве земље било је мало, а обрада је обављана на примитиван начин и примитивним средствима. Проширивањем површине плодног

земљишта послѣ 1878. године ситуација се знатно мијења, па земљорадња добија значајније мјесто него што је имала до тада.

До 1878. године занатство је у Црној Гори било слабо развијено. Њиме су се углавном бавили странци. Црногорци су потцјењивачки гледали на занатску дјелатност, сматрајући да занат за јунака није. То је донекле разумљиво, пошто је то период интензивне борбе са Турцима, период кад је јунаштво било оно чему је тежио сваки Црногорац. Међутим, то није једини разлог што се занати нијесу развили у Црној Гори. На неразвијеност занатства утицала је и неразвијеност људских потреба, као и непосредан утицај Аустрије, у којој је занатство било развијено. Наиме, Црногорци су од Аустрије набављали највећи дио занатских производа, и то по знатно нижим цијенама него да су их сами производили. На тај начин Аустрија је дестимулативно утицала на развој заната у Црној Гори. Ослобођењем градова Црна Гора је добила градско становништво, па и занатство, које ће осјетно утицати на њен привредни успон.

Услови за развој индустрије били су врло неповољни, јер је владала велика оскудица у домаћем капиталу, а ни професионалних радника није било. Потрошачка моћ становништва била је веома скромна. Но, и у таквим приликама приступило се подизању мањих индустријских предузећа са малим капиталом. Оснива се у Никшићу предузеће за прераду дрвета, а слична предузећа оснивају појединци у Колашину и дуж пута Подгорица—Андријевица и Подгорица—Колашин. У Даниловграду је основана фабрика за прераду вуне, а у Никшићу пивара „Оногошт“. Године 1906. основано је „Барско друштво“, ради градње и експлоатације барског пристаништа. То је означавало продор страног капитала у Црној Гори. Друштво је успјевало да уреди пристаниште и успостави жељезнички саобраћај на релацији Бар—Вирпазар.¹

У првој половини XIX вијека природна привреда је била доминантан облик производње, што не значи да и робно-новчани односи нијесу били развијени. Ова констатација изгледа помало чудна када се зна да све до 1906. године Црна Гора није имала своју валуту.² У њој је циркулисао страни новац, а обрачун се углавном вршио у аустријској монети. Продирање страног капитала утицало је да се размјена врши посредством новца, тако да су се робно-новчани односи прво развијали из пољопривредних односа са иностранством, да би послѣ 1878. године своју основу нашли у унутрашњем промету.

Под утицајем снажног привредног развоја послѣ Берлинског конгреса у Црној Гори се нагло развија трговина. Трговински капитал постао је најизразитији облик капитала и један од нај-

¹ *Педесет година на престолу Црне Горе, 1860—1910 год.*, Цетиње 1910, стр. 227—228.

² *Исто*, стр. 189. Први црногорски ковани новац — перпер уведен је 1906. год.

значајнијих фактора њеног друштвено-економског развитака. Највише трговачких радњи било је концентрисано у Подгорици, Никшићу, Бару и Улцињу. Вођен је жив трговачки саобраћај са иностранством, поготово с Аустро-Угарском. Око 50% увоза и извоза отпадало је на ту земљу. Највише је увожено жито, а претежно се извозила стока. Из тог односа почео се формирати слој трговаца, који је убирао велике профите продајући увожену робу по цијени знатно већој од набавне. Трговина се у Црној Гори развијала у једној посебној форми — вађевини. Трговац је настојао да прода своју робу, али купац није имао финансијских могућности да је плати. Излаз је нађен у привременом одлагању плаћања. На тај начин трговци-зеленаши продавали су робу (најчешће жито) по двоструко већој цијени, узимајући и добит. Према томе, вађевина је двојачко дјеловала; убрзавала је акумулацију трговачког капитала на једној страни, а погоршавала ионако тежак положај сиромашних сеоских слојева на другој. Поред вађевине, користила се и вересија као форма повећања трговачког профита. Трговац је надокнађивао „услуге“ што је давао робу на кредит тиме што је ту робу продавао по већим цијенама него кад је продаје за готово.³ Тако се велики број трговаца бавио истовремено и трговином и зеленашењем, убирајући на тај начин двоструки профит (трговачки профит плус зеленашка добит).

Задуженост, која је била редовна појава у Црној Гори, долазила је у првом реду због глади, која је владала поготово за вријеме неродних година. Стање сиромашног сељака још више је погоршано разним дацбинама, као што су дације према земљишном посједу и броју стоке. Осим дације, свака је кућна заједница плаћала свештенички бир, школски порез који је уведен 1876. године и износио је шести дио укупне годишње дације. Поред тога, од 1888. године сваки становник од 16 до 60 година старости, изузев болесни, морао је радити по 10 дана годишње бесплатно на јавним радовима и о свом трошку. Становништво муслиманске вјероисповјести било је оптерећено посебним порезом, такозваном низамијом, по основу ослобођења од војске.⁴ Поред тога локална власт је преко капетана вршила разне злоупотребе у виду сталних глоба коле су биле доста честе.

Пошто није било изгледа да заостала црногорска привреда побољша материјални положај црногорског сељака, он масовно тражи излаз у печалби и емиграцији.

Развитак трговине је захтијевао стварање новчаних установа и кредитних завода. Године 1901. основана је прва банка, послје које је оформљен и низ нових установа. Њихова појава је схваћена као озбиљна мјера против зеленаштва, мада остаје чињеница да оне нијесу много помогле црногорском сељаку, а још мање су стимулисале привредни развитак, јер ни саме нијесу располагале довољним капиталом.

³ М. Ђуровић, *Трговачки капитал у Црној Гори*, Цетиње 1958, стр. 95.

⁴ Ж. Булајић, *Аграрни односи у Црној Гори*, Титоград 1955, ст. 208.

За даље оживљавање привреде било је неопходно удруживање већ постојећег капитала и улагање страног, под чијим је утицајем почело стварање мјешовитих акционарских друштава. Неколико акционарских друштава основано је од домаћег капитала.

Нужна претпоставка за полетнији привредни развој, а готово трговински, јесу саобраћајне прилике. Оне су овдје представљале озбиљну кочницу за развој трговине до 1878. године. Послије тога је настао за Црну Гору подужи период мира, дужи него икад што се памти из њене прошлости. Тај период књаз је вјешто искористио за живљи рад на изградњи саобраћајних веза, тако да је послије Берлинског конгреса изграђен читав низ нових колских путева, којима су повезана сва важнија мјеста у Црној Гори.

Тако је под снажним утицајем привредног развоја крајем XIX и почетком XX вијека дошло до крупних друштвених промјена у Црној Гори, превасходно везаних за процес имовинске диференцијације и појаву грађанског слоја, који ће већ осамдесетих година наметнути нове привредне, политичке и културне захтјеве.

До Берлинског конгреса велики дио обрадиве површине, шума и пашњака био је у својини ага и бегова. Одредбом чл. 30. Берлинског уговора се каже: „Муслимани и други који посједују имање на територијама прикљученим Црној Гори, а који би хтјели да се стално настане ван Књажевине, моћи ће да задрже своје непокретности дајући их под закуп или предајући их другим лицима на управу. Никома имање не може бити експроприсано, осим на законит начин, ради општег интереса и уз претходну накнаду“. Међутим, по иселењу једног броја муслиманског живља из Црне Горе, књаз Никола и влада су раздјелили њихову земљу становницима тих крајева, највише оним који су учествовали у њиховом ослобођењу. Поред тога, књаз је једном броју људи, по правилу највишим функционерима и заслужним личностима, раздјелио дио земљишта према личним симпатијама, настојећи да их на тај начин веже за себе, како би проширио свој углед и стекао ауторитет у свим друштвеним слојевима.

Турска влада и сами емигранти стално су протестовали и тражили од сила потписница Берлинског уговора да се књаз и влада присиле на стриктно придржавање одредаба овог уговора. Најзад је на Цетињу 1884. године склопљен уговор између Црне Горе и Турске, на основу којег је формирана мјешовита комисија са задатком да омогући комплетно извршавање обавеза које су предвиђене Берлинским уговором.

Крупних посједа у Црној Гори није било много, али су се они по површини јако истицали. Највећи посједник био је књаз Никола, а затим неки његови најближи сродници.

Манастирски посједи су стицани даривањем оснивача, прилозима, куповањем путем хипотеке и самовласним присвајањем. Још 1782. године одређене су границе Цетињског Манастира, а неких других манастира нешто касније.

Поред индивидуалних и манастирских посједа, у Црној Гори су постојали комуни као облици колективне својине.^{4а} Стицање колективне својине на планине, шуме, пашњаке и слично долазило је кроз борбу међу племенима, у којој су јача племена потишкивала слабија, и стицала право заједничке својине. Елементи колективизма у Црној Гори били су јака кочница слободном промету, а тиме и нормалном привредном животу и економском развиту црногорског друштва.

Послије ослободилачког рата књаз је стекао велики углед у земљи. Територијално проширење Црне Горе, књажево повезивање са великим европским владарским кућама, његов стално наглашавани патриотизам — чинили су његов углед у свим југословенским покрајинама неоспорним, а његов култ уздигли до невиђених размјера. Користећи те околности, он је своје интересе поистовјетио са интересима народа и државе и све до доношења Устава остао на позицији апсолутног господара, једина воља којој се неограничено морала потчињавати свака друга. Сваки покушај критике и противљења таквом начину владавине књаз је сурово гушио у самом почетку. Додуше, у прво вријеме послје Берлинског конгреса могао је релативно лако да угуши сваки утицај опозиције, јер је она тада била слабо изражена. Касније, међутим, што је друштвено-економски развитак даље напредовао, опозициони покрет узима све више маха, нарочито послје 1902. године када је књажев апсолутизам изгубио готово сваку друштвену основу.

Крупне територијалне промјене које су настале послје међународног признања Црне Горе изискивале су реорганизацију државног апарата. Током 1879. године извршене су државне реформе. Укинут је Сенат, умјесто њега су основани: Државни савјет, министарства и Велики суд.

Државни савјет је био савјетодавни орган књаза у области законодавства. За свој рад био је одговоран књазу. Формирано је пет министарстава, као органи управе непосредно подређени књазу. Она су само извршавала законе и руководила пословима који су им били одређени законом. Оснивањем Великог суда коначно је у највишој инстанци судска власт одвојена од административне. Велики суд, иако највиша, и није био и посљедња судска инстанца. То ће постати тек реформом правосуђа од 1902. године.

Овим реформама је извршена и нова административно-територијална подјела земље. Црна Гора је подијељена на десет на-

^{4а} Љубинка Ђирић-Богетић, *Комунице у Црној Гори у XIX и почетком XX века*, Титоград 1966.

хија — округа.⁵ Управа над нахијама је повјерена окружним капетанима, који су истовремено били предсједници окружних суда.

Иако је овим реформама државној управи дат нови облик, у суштини није измијењен начин управљања и схватања књаза о држави. Неспорно је да је четрдесет и пет година владао као апсолутни владалац. Он је управо био — Црна Гора. Зато није ни чудно што код једног дијела народа почиње да се јавља извјестан отпор према његовом апсолутистичком режиму. Напредне друштвене снаге нијесу се лако мириле са конзервативним и патријархалним начином управљања као што је то некад било. На челу незадовољеника против књажевог апсолутизма било је и истакнутих главара, који су тежили демократизацији Црне Горе, као: Марко Миљанов, Јоле Пилетић, Миљан Вуков, Пеко Павловић и други.⁶

Апсолутна монархија са својим државним апаратом и бирократско-главарским слојем као водећом снагом постаје кочница даљем друштвено-економском развитку. Међутим, и поред оваквог стања, у Црној Гори се развија политичка мисао, што ће довести и до политичког груписања.

У процесу развитка друштвених живота школа је одиграла значајну улогу, и то нарочито Црногорци школовани изван земље, независно од државне благајне, мимо воље и жеља књаза и његових високих главара.⁷ Млади школовани људи постају не само поборници нових идеја и непријатељи старих већ и стожер око којег се почиње окупљати опозициони покрет.

Други чинилац који је довео до продирања западних идеја везан је за масовно одлажење Црногораца у печалбу. Ову појаву проузроковало је тешко материјално стање, презадуженост, пораст издатака за школовање дјеце, на једној страни, и могућност зараде, на другој. Само у 1907. години било је у САД 15.000, а уочи балканског рата 20.000 Црногораца, што је чинило 1/10 цјелокупног становништва Црне Горе, или 1/3 цјелокупне најспособније радне снаге у земљи.⁸ По повратку кући печалбари постају проповједници нових идеја и нових схватања о начину управљања државом.

Услјед дуговања дошло је и до емиграције становништва. Исељеници су махом одлазили у Србију. Књаз и влада су, у на-

⁵ Катунска, Ријечка, Црмничка, Љешанска, Приморска, Брдска, Нишкиња, Зетска, Морачка и Васојевиња; *Педесет година*, ст. 209.

⁶ Поједини главари су се отворено супротстављали књазу, осуђујући његову политику као сметњу за даљи развитак Црне Горе. Они су били кажњавани од стране књаза тако што су лишавани функција у управи, као нпр. што је Марко Миљанов развојођен, или су били приморани да емигрирају, као што је учинио Јоле Пилетић. — Мемоари сердара Јола Пилетића (рукопис), Државни архив СРЦГ.

⁷ Н. Шкеровић, *Црна Гора на освитку двадесетог вијека*, Цетиње 1964. ст. 67.

⁸ Ж. Булајић, 199.

стојању да их одврате од те намјере, предузели озбиљне мјере. У ту сврху откупљене су њихове земље од дугова, а онима који су их већ били продали враћена је.

Послије 1900. године у Црној Гори се све више говорило о реформама. Поводом јубилеја 40-годишњице владавине књаза Николе, неколико школованих људи који су имали утицаја на књаза изнијело му је разлоге за темељно реформисање државе. Под утицајем опозиције, која је тражила демократизацију земље, књаз је био принуђен на попуштање. Са спровођењем реформи почело се са закашњењем, 1902. године, јер Црна Гора није имала довољно ни финансијских средстава ни стручног кадра, а ни друштвени односи нијесу за то били повољни. Иако се реформе нијесу могле досљедно реализовати, ипак су у неким областима постигнути значајни резултати. Реформе су обухватиле: судство, финансије, војску и унутрашњу управу.

Прво је изведена реформа судства. Донијети су: Основни закон о судској власти, Закон о устројству судова, Закон о грађанској судској надлежности и Закон о кривичној судској надлежности. Уведене су двије судске инстанце. Капетански суд је задржан као примиритељни, окружни суд као првостепени, а Велики суд је рјешавао у другој и посљедњој инстанци. Послије ових реформи књаз више није долазио да предједава Великом суду, како је то раније у доколици чинио. Изрицање правде било је бесплатно. Адвоката још није било, а судски рад је био јаван.⁹

Финансијске реформе изведене су на руску иницијативу. Царска влада је давала књазу помоћ за одржавање војске и нешто за просвјету. Та средства се нијесу трошила за сврхе за које су била намијењена. Поред тога, књаз је стално тражио повећање суспендије, а кадгод и зајмове. Друштвеним приходима књаз је располагао како је хтио. С оваквом финансијском политиком морало се престати. Финансијска администрација мијења се после 1901. године. Установљава се Главна контрола и изграђује државни буџет, за чије је извршење била одговорна влада. Књаз више није директни наредбодавац, мада је његов утицај на владу и даље тако велик да се не би могло рећи да је државно финансирање исцупано из његових руку.

Дакле, испод директног утицаја књажевог ишчупано је судство, а затим и финансије. На реду су биле политичке слободе, о којима се у земљи већ доста гласно говорило. У овом периоду (1903) извршена је и реформа унутрашње управе. Умјесто ранијих начелстава, која су поред управне службе вршила и судске послове, установљене су обласне управе. Њихов дјелокруг био је чисто управни и полицијски.

Паралелно са реформама грађанске управе извођене су и војне реформе. Крајње је вријеме било да се војска модернизује, како би могла одговорити потребама новог доба. Од 1903. године

⁹ Ј. Ђоновић, *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905—1910*, Београд 1939, стр. 39.

знатно се повећава руска суспендија за војну спрему Црне Горе. Године 1910. оснива се прва официрска школа на Цетињу.¹⁰

На основу закона из 1903. године спроведено је ново административно уређење земље. Црна Гора је подијељена на пет области: катунско-ријечку, зетско-брдску, никшићку, морачко-васојевићку и приморско-црмничку. На челу области налазили су се обласни управитељи, подчињени министру унутрашњих послова. Области су се дијелиле на капетаније. Тим законом се коначно судска власт у областима одваја од управне, тако да оне остају спојене још само у капетанијама, гдје ће такво стање остати све до краја црногорске државе.

Административним реформама (1902. и 1903) народ није био задовољан и захтијевао је и политичке реформе. Наиме, књаз је био сувише осјетљив на своју личност, а реформе су имплицитно наређивале ограничење апсолутне власти. Он то није хтио. Овакав став слабио је снагу реформи, изазвао трење и добрим дијелом неповјерење у његове намјере. Књаз је нешто о овом незадовољству народа наслућивао, али је ипак дуго вјеровао да је већина Црногораца његовог схватања. Доста је касно дошао до сазнања да оно што је једном добро и што је резултат једних прилика само је добро док одговара тим приликама, а када се оне измијене онда захтијевају нове институције које се често и битно разликују од старих. Апсолутизам, који је некада одговарао и био добар и за народ и за државу, током времена је постао терет за народ. Народ је био против самодржавља и очекивао је од књаза да удовољи његовим тежњама. Све се више говорило о демократској владавини, и књазу је постало јасно да мора нешто да мијења.

Од овог првог сукоба у схватању Црногораца почиње нова ера у њиховом животу и животу њихове државе. Од тада настаје постепени али сигурни преокрет у психологији маса. Међутим, раздобље два свијета и два вијека књаз није на вријеме схватио. Тако се десило да су тежње Црногораца отишле даље него што је књаз мислио. Он им је реформи администрације дао када је већ била сазрела мисао о представничком систему и политичким слободама. Црногорци су још дуго живјели у увјерењу да ће књаз увидјети тежње новог доба и извести промјене. Како су те наде временом слабиле тако се прибјегавало моралној пресији. Књазу је указивано на недостатке старог аутократског режима и потребу увођења уставног поретка. Временом је и он увидио да у Црној Гори стање више није онакво какво је било. Постало му је јасно да не може више владати по старом. Само, није желио да промјене, на које је почео мислити, дођу као плод моралне пресије на њега. Стога је одуговлачио са одлуком. Вријеме је радило против њега. Пропустио је драгоцене моменте — мајски пре-

¹⁰ Ј. Боновић, 43.

врат у Србији био је као поручен да и он спроведе уставну реформу.¹¹ Он то није на вријеме схватио. Његов престиж почео је да опада.

Поред ситуације на унутрашњем плану, на доношење Устава утицали су и неки спољнополитички фактори.

Мајски преврат у Србији 1903. године и буржоаско-демократска револуција у Русији 1905. године имали су далекосежне посљедице по унутрашњу и спољну политику Црне Горе. Догађаји у тим земљама представљали су за књаза неугодно разочарање, а истовремено и опомену како завршавају или могу завршити лични режими. Послије погибије посљедњег Обреновића, књаз је потајно очекивао да ће он или његов син Мирко наслиједити упражњени српски пријесто. У таквом очекивању неизвјесност је убрзо постала извјесност када је на Цетиње стигла вијест да је Српска народна скупштина у Београду изабрала за краља Петра Карађорђевића, зета књаза Николе, чему су се Црногорци обрадовали као да је изабран сам књаз. Ступањем на пријесто краља Петра из основа се мијења спољнополитичка оријентација Србије. Она напушта аустрофилску политику два посљедња Обреновића, и оријентише се према Русији. Међународни положај Србије се поправља, а њен углед почиње да расте.

Мајски преврат, Устав од 1903. године и политичке слободе у Србији снажно су утицали на црногорску омладину и широко су поздрављени од југословенских народа. Ослободилачка мисао Србије се стално истиче, разгара се идеја за ослобођење и уједињење, и у том циљу се стварају легалне и илегалне организације, као: Уједињење или смрт, Словенски југ, Народна одбрана и др., које врше велики утицај на црногорску омладину која се школује у Србији. Сви програми политичких партија у Србији — програми су за уједињење српства.¹² Жеља за уједињењем дуго је живјела у народу Црне Горе и Србије. Њено испуњење су ометале двије династије, од којих је проблем уједињења свака хтјела да ријеши ликвидацијом оне друге.

За вријеме владавине два посљедња Обреновића Црна Гора је истицана као Пијемонт српства. Мајским превратом од 1903. године ситуација се мијења. Сада Србија постаје тај Пијемонт.

У оријентацији Србије према царској Русији послије 1903. и развоју демократских слобода књаз је видио угроженост своје династије. Он покушава да спријечи сваки продор демократских идеја које су долазиле из Србије преко омладине која се тамо школовала. Ова књажева настојања остала су безуспјешна. Одушевљење за слободу и демократску владавину код црногорске омладине све више је расло. Притиснут оваквим догађајима Књаз

¹¹ Ј. Ђоновић, 50.

¹² Д. Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962, ст. 45.

је био приморан на попуштање. Он није могао себи дозволити да у давању грађанских слобода остане сувише далеко иза Србије, тим прије што је себе увијек истицао као првог међу Србима у рјешавању националног питања, па није желио да у новој ситуацији изгуби раније стечене позиције. Сачекао је да и руски цар (под притиском несређених унутрашњих прилика) да Устав, па када је вјековно руско самодржавље коначно приморано на уступке, и он се ријешава на акцију. 17. октобра 1905. године цар је објавио Устав за своју царевину, а 18. октобра књаз је прокламацијом објавио народу да ће му о Николдану 1905. године „подарити“ устав.

„Књаз заиста није хтио Устав и није га дао својом добром вољом“, каже Сима Поповић у својим мемоарима. Оно чиме се руководило било је вјеровање да му устав неће ограничити власт, и да ће послушним Црногорцима владати по својим дотадашњим навикама. Преварио се. Сопствени Устав му је одузео сву силу и моћ и озбиљно му уздрмао владарску столицу. Књаз, бар у почетку, у то није вјеровао. Схватио је Устав као формални акт који га ни на шта не обавезује, а који ће га од неких послова чак и растеретити преносећи их на владу и народну скупштину. Такође је сматрао да ће овим актом задовољити и неке своје друге рачуне: отпустиће старе ministre и баћиће на њих кривицу за све оно што је он до тада окривљиван, неће остати уз турског султана једини неуставни владар у Европи, добиће као уставни владар више изгледа за долазак на српски пријесто, постићи ће лијеп ефекат у свијету, особито у српству гдје ће почети опет да га хвале и славе. Тако је књаз врло брзо постао задовољан својом одлуком и почео је живо истицати да је давање Устава његова мисао, давно жељена и дуго припремана. Истина, у млађим годинама постојале су код књаза амбиције да у својој земљи заведе уставни поредак. Али временом, како је бивао старији, његова свемоћ је упоредо са успјесима у рату све више расла, тако да је мисао у уставу потиснута као опасна илузија. Зато је Лучинданска прокламација (којом Књаз обавјештава Црногорце да ће им 19. децембра 1905. године „подарити“ Устав) изненадила Црногорце и јавност уопште, јер је само годину дана раније књаз писао да Црној Гори није потребан устав и да га она у догледно вријеме неће имати.

Коначну израду пројекта устава Књаз је повијерио свом пријатељу, публицисти и конзервативном политичару Стевану Ђурчићу из Београда. Сасвим је природно да устав који је он са Књазом правило није могао бити слободоуман. Стога књажев Устав није много одушевио, нарочито не млађе школоване људе, јер је у многоме подсјећао на намјеснички Устав из 1869. године, против којег је у Србији вођена дуга и оштра борба.

По свему изложеном може се закључити да Устав из 1905. године књаз није дао зато што је желио да га „поклони својим Црногорцима“, како сам каже, већ због тога што је увидио, суочен са збивањима на ширем плану, да аутократски више не може владати. Доносећи Устав, он је вјеровао да ће задржати старе позиције, али је то било неизводљиво и по природи саме уставности немогуће. Он је и даље остао апсолутиста, али у уставној монархији, у границама које је сам Устав обиљежио. Због тога је књажева личност све више губила у значају, а његов углед је опадао брже него што га је раније стицао.

Мр Љиљана Филиповић